

4.000 ÅRS BEBYGGELSESHISTORIE I ØSTSKOVEN

Esbjerg Kommune vedtog i 1984 at skabe et nyt stort skovområde øst for Esbjerg. Plantningerne gennemførtes i løbet af en tiårig periode, og hele Østskoven omfatter i 2001 et areal på ca. 125 ha.

Forud for plantningerne gennemførte Esbjerg Museum meget omfattende udgravninger for at registrere og dokumentere spor af de bebyggelser og gravpladser fra oldtiden, som fandtes i området. Det blev til en af de største udgravninger, der er foretaget i Danmark. Knap 25 ha af området mellem Tovrup og Uglvig blev udgravet fra 1988-1994.

Allerede navnene Tovrup og Uglvig vidner om bebyggelser med rødder tilbage i en fjern fortid. Udgravningerne viste, at rødderne rakte endnu længere tilbage, end nogen kunne forestille sig - helt tilbage til yngre stenalder.

Nu har skoven standset bøndernes aktivitet, men gennem udgravningerne kan vi oprulle deres historie gennem 4.000 år. Herom fortæller denne udstilling. Bagefter kan De på en tur i skoven besøge nogle af de steder, hvor der engang har ligget gårde og landsbyer. Et udvalg af husomter fra forskellige tidsperioder er markeret på de steder, hvor de blev fundet i Østskoven.

Udstillingen er produceret af:
Esbjerg Museum
Torvegade 45
6700 Esbjerg
Tlf. 7512 7811

Bebyggelsesudviklingen på Østskovens morænebakke.
Tegning: I. Stoumann, 1998.

- Husomter
- Indbegrebte grøde
- Infrastruktur
- Grave
- Grønbjerg

Udsnit af Generalstabens Topografiske Kortblad Esbjerg, 1873, ca. 1:25.000. ©Kort- og Matrikelstyrelsen.

1873

Udsnit af målebordsblad 3403, 1946, ca. 1:25.000. ©Kort- og Matrikelstyrelsen.

1946

1992

Udsnit af 4 cm-kort 1113 III SØ/NØ, 1992, 1:25.000. ©Kort- og Matrikelstyrelsen.

Oldtidsfund i Østskoven. De røde cirkler angiver de husomter, der kan ses markeret i skoven.
Tegning: I. Stoumann, 1998.

LANDSKABET

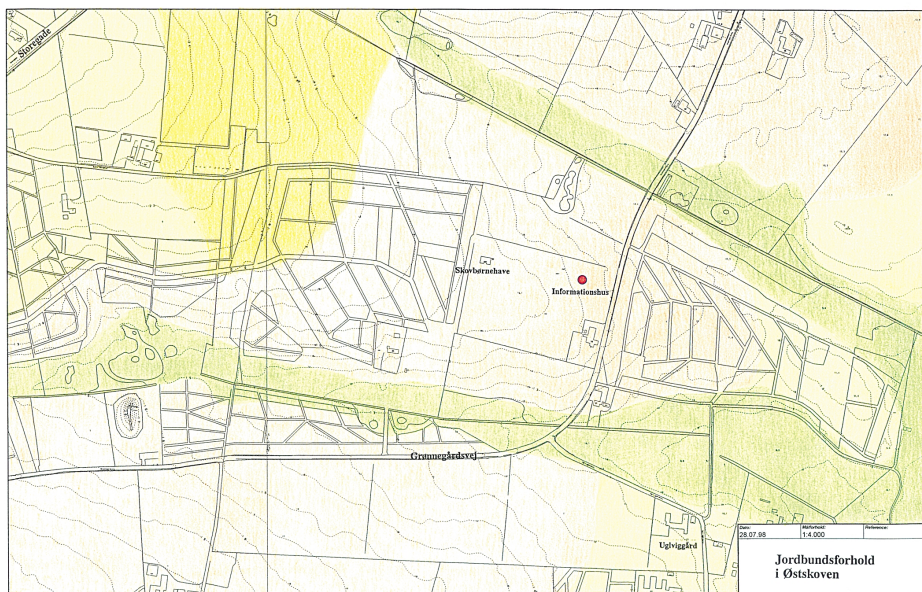
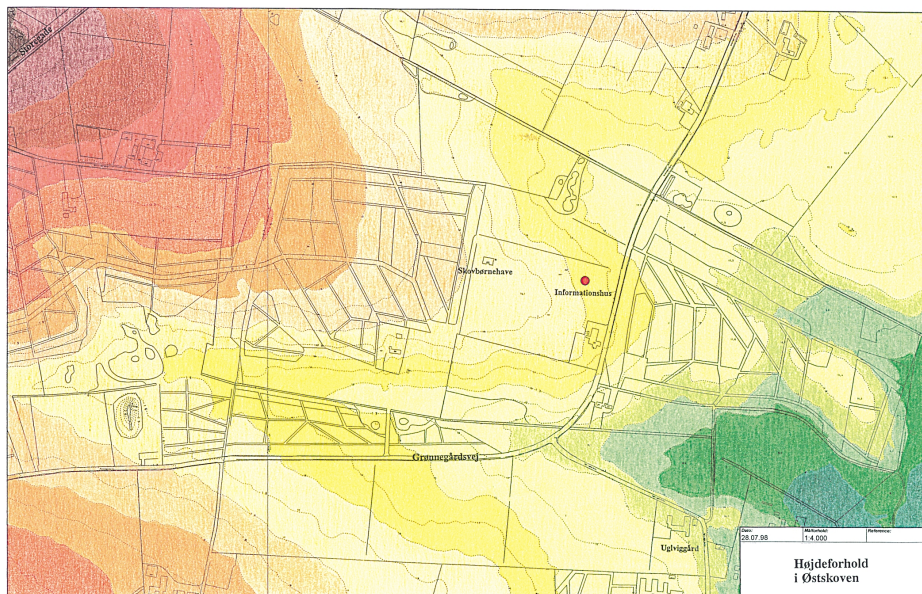
Igennem morænebakkens 4.000 årige bebyggelsehistorie forandrede menneskene landskabet på afgørende vis.

Stenalderens skovdækkede landskab blev gradvis mere åbent, præget af marker, heder og overdrev. Den fortsatte opdyrkning førte til det moderne kulturlandskab, vi kender i dag, med marker og levende hegn. Dette landskab er nu igen ført tilbage i skov.

Området mellem Tovrup og Uglvig er en langstrakt, lav morænetunge, der skyder

sig ud i Novrup Bæks ådal. Mod nord og syd afgrænses bakken af smalle engdrag, mod øst af de bredere mose- og engstrøg omkring bækkenes udspring. Kun mod vest fortsætter terrænet med at stige til over 30 m mellem Tovrup og Kvaglund. Jordbundstypen er blandet og skifter fra det rene grus på det yderste næs til det fedeste ler på bakkens midte.

Østskovens morænebakke er typisk for dalstrøgene omkring Esbjerg. Mange bakketunger kanter ådalene, og det var netop disse steder, der var attraktive for oldtidsbonden. Egentlig var det ådalenes enge, der med deres græsning og høslæt var afgørende for bondens eksistens. Men det var på den fremskudte, tørre bakketunge han valgte at bygge.

Morænebakken før skovtilplantningen, set fra den østligste ende med Esbjerg by i baggrunden. Brandskolen i Uglvig nederst t.v. Midt i billedet ses museets udgravninger på bakken øst for Grønnegårdsvej, og bagved disse ses Grønnegård samt et stort minkfarm-område - arealet hvor skovbørnehaven og informationshuset i dag er bygget. Foto: T. Meyer, 1990.

Landskabet omkring morænebakken, der ses som grøn mark midt i billedet. Nederst t.v. Brandskolen i Uglvig, i.h. mosedrag ved Novrup Bæk, Andrup i baggrunden, set fra SØ. Foto: I. Stoumann, 1989.

Landskabet omkring morænebakken, der ses som grøn mark midt i billedet. T.v. Grønnegård, i baggrunden Krosgårds Mark, set fra SV. Foto: I. Stoumann, 1989.

Udsigt over morænebakkens centrale del, hvor museets udgravninger netop er afsluttet og tildækket. Set fra NV med gården Grønnegårdsvej 24 midt i billedet. Foto: P. Siemen, 1989.

SPORENE I JORDEN

Oldtidens mennesker har efterladt talrige spor i jorden fra deres bosteder, grave og andre aktiviteter. Disse spor er arkæologernes kilder, og omhyggelige udgravninger er metoden til at få dem i tale.

Udviklingen inden for udgravningsteknikken har haft stor betydning for den arkæologiske forskning. Med ældre tiders skovl og trillebør var det kun overkommeligt at udgrave nogle få hustomter eller grave. Det enkelte anlæg var i fokus, sjældent den helhed det indgik i.

I dag anvendes entreprenørmaskiner til at afdække store områder på én gang med hele landsbykomplekser og flere hundrede hustomter. Det enkelte anlæg bliver derved kun en brik i det store billede - i den bebyggelsesstruktur de mange gårde og landsbyer dannede.

Gravemaskinen er uundværlig ved moderne udgravninger. Den fjerner muldlaget, så oldtidsanlæggene kommer til syne. I forgrunden ses en afdækket grav. Foto: T. Meyer, 1990.

Når maskinen har fjernet muldlaget, ses stolpehuller, grave og andre anlæg tydeligt som mørke pletter i den ellers lyse undergrund. Alt må dokumenteres nøje gennem opmåling, fotos og beskrivelser, for ved udgravningen ødelægges det fundne.

Oftentimes der boet mennesker på samme sted flere gange, og det er da arkæologernes opgave at få rede på sammenhængen i anlæggene og deres relative tidsfølge. Men kun når der afdækkes store områder, kan vi få et mere komplet billede af, hvordan menneskene har brugt landskabet gennem tiden

De store udgravninger i Østskoven betød netop, at vi kunne sætte fokus på et enkelt områdes udvikling siden yngre stenalder. Udgravningerne viste at bebyggelsen gennem de første årtusinder blot bestod af spredtliggende gårde. Først omkring Kristi fødsel blev den boform - landsbyen - skabt, som kom til at præge bebyggelsen på landet indtil vor tid.

Luffoto af udgravningsfelterne på bakken øst for Grønægårdsvej, set fra syd. Foto: T. Meyer, 1990.

Udgravningsfelt med opstregede og afmærkede stolpehuller. Foto: T. Meyer, 1990.

Udgravning af grav. De øverste jordlag fjernes med skovl på begge sider af en jordvæg - en profilbalk - som lades urørt indtil gravbunden. Profilbalken giver et lodret snit igennem graven. Foto: T. Meyer, 1990.

Opmåling af profilbalk, dvs. lodret snit i grav, samt beskrivelse af jordlagene. Foto: T. Meyer, 1990.

Udgravningsfelter på bakken øst for Grønægårdsvej. Gravemaskinen trækker mulden af i brede baner. Når disse baner er undersøgt, skubbes mulden tilbage, hvorefter områderne under muldepoterne kan undersøges. Foto: P. Siemen, 1990.

Udgravning af en stenforet brønd. Foto: P. Siemen, 1989

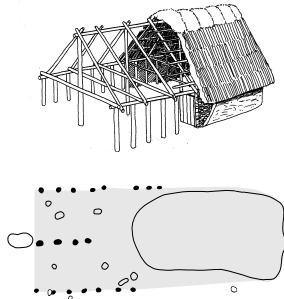
Udgravning af grav. Gravbunden undersøges omhyggeligt med graveske, så ingen skeletspor, kisterester eller oldsager overses. Foto: T. Meyer, 1990.

DEN FØRSTE BOSÆTTELSE

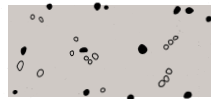
De ældste bosættelsesspor i Østskoven var fra bondestenalderens sidste halvdel. To hustomter fra overgangen mellem enkeltgravstid og dolktid, ca. 2400 f. Kr., fandtes i den østlige ende af morænebakken med ca. 400 m afstand. Husene har antagelig afløst hinanden og repræsenterer en enkelt familieggruppes bosættelse i området igennem en kortere periode.

Huse

Det bedst bevarede hus var ca. 15 m langt og 6 m bredt, det andet var lidt mindre. Begge var rektangulære med spor af spinkle stolper i væggen og en enkelt række stolper midt i huset til at bære tagets vægt. I det største hus var gulvet forsænket i husets østlige halvdel. Her fandtes mørk kulturjord med potteskår, flintaffald og enkelte redskaber.

Samme hustype er også fundet andre steder i Jylland. Det er altid spinkle huse, hvor spor af døre, skillevægge og ildsteder som regel mangler. Der er heller ikke fundet spor af stalde, men klimaet var også mildt, så dyrene kunne gå ude året rundt. Til gengæld findes ofte en neddybet grube i husets ene ende - formodentlig et værkstedsområde.

0 5m

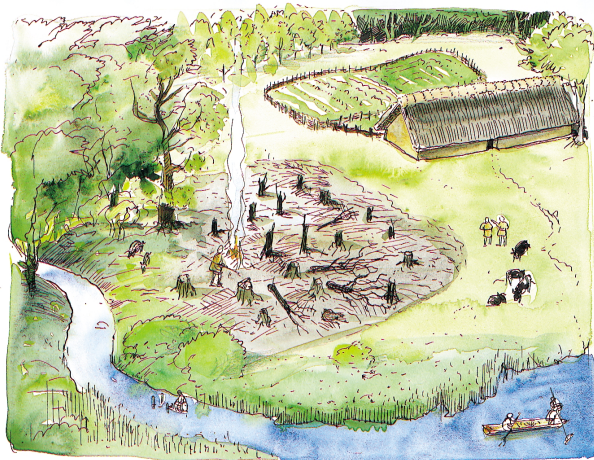
Grundplaner og rekonstruktionstegning af de to stenalderhuse. Det mindste kan ses markeret på fundstedet i skoven. Tegning: I. Stoumann, 2001

Landbruget

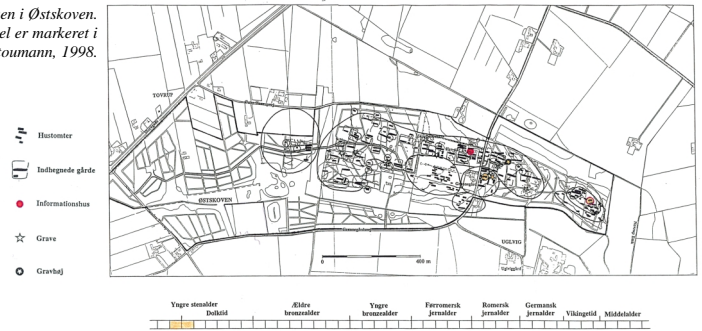
Stenalderbønderne var især kvæg- og fåreavlere. Hertil krævedes store græsningsarealer. Man bosatte sig i nærheden af ådalenes enge, og på det tørre land ryddede man skoven ved fjernet, bredte lyngen sig. Den var en god foderreserve, når det var småt med andet foder. Derfor vedligeholdte man herne gennem jævnlige afbrændinger allerede i stenalderen.

Stenalderbønderne var dog også agerbrugere. I begyndelsen dyrkede man især forskellige hvedearter, men fra enkeltgravstid og fremefter blev byggen dominerende. Det bekræftes bl.a. af et fund af forkullede bygkærner på en tilsvarende boplads fra enkeltgravstid ved Uglviggård.

De første bønder ryddede skoven ved hjælp af ild for at få plads til deres marker. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

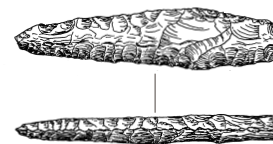
Stenalderbebyggelsen i Østskoven. Hustomten i rød cirkel er markeret i skoven. Tegning: I. Stoumann, 1998.

Dolktidsgraven under udgravning. Som gravgave var medgivet en fint tilhugget flintdolke, der ses liggende i graven lidt ovenfor pilen. Foto: P. Siemen

Flintdolken fra dolktidsgraven set forfra og fra siden. Tegning: A. Thuesen.

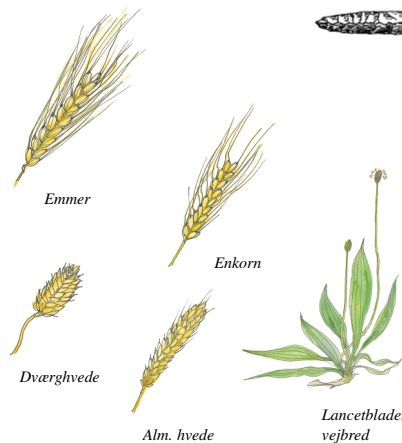

Grave

Ikke langt fra det bedst bevarede stenalderhus fandtes en grav fra dolktid. Det var en kistebegravelse nedgravet i undergrunden. Omkring kisten var pakket mange sten. Som gravgave var medgivet en flintdolke med et næsten helt ophugget blad. God flint var en mangelvare i Vestjylland og måtte importeres fra Nord- og Østdanmark. Derfor blev redskaberne omhugget efter slid og skader, indtil de var ubrugelige. Flintdolke var på den tid statussymbol for voksne mænd, men sandsynligvis kun for de mest betydningsfulde.

Der blev ikke fundet spor af en gravhøj på stedet. Dolktidsgravene blev ellers oftest anlagt i toppen af de ældre enkeltgravshøje. At der har ligget en sådan enkeltgravhøj ca. 100 m længere mod nordøst, ved vi fra ældre kortlægninger af højene. I begyndelsen af århundredet kunne højens ses som en lav udpløjet banke, men ved udgravningerne i Østskoven fandtes kun tomtens af højens. Der havde været gravrøvere på færde, for kun et plyndringshul i midten viste, hvor den centrale grav i højen havde været.

I Veldbæk, hvor nu motorvejen løber, fandtes i 1968 et ravdepot bestående af 1,7 kg rå ravklumper. Rav blev byttet til god flint fra andre egne af landet. Foto: B. Kristensen, 1996.

De ældste kornsorter var især forskellige, primitive hvedearter som enkorn og emmer, og i den afbrændte skov brede lancetbladet vejrbred sig hurtigt. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

FRA BOFÆLLESSKAB TIL FAMILIEBRUG

Først i løbet af ældre bronzealder, 1800-1000 f. Kr., kom der permanent bosættelse på morænebakken, som herefter var beboet helt frem til 1300-tallet.

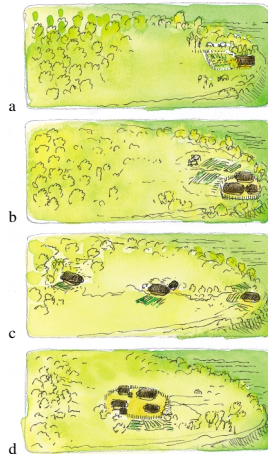
I bronzealderen boede man stadig tæt ved engene langs Novrup Bæk. På toppen af den yderste grusknold fandtes 6 hustomter fra ældre bronzealder og lidt nede ad bakkeskråningen ca. tre gange så mange hustomter fra yngre bronzealder. I ældre bronzealder lå der formentlig kun en enkelt gård på stedet, i yngre bronzealder 2-3 gårde. De mange hustomter repræsenterer således flere tidsfaser af disse gårde.

Huse

I ældre bronzealder indførtes en ny byggeskik i hele landet. Det treskibede langhus, kalder vi det, fordi den enkelte række tagbærende stolper midt i huset erstattedes af to rækker, som delte huset i tre sektioner på langs og gav mere friplads midt i rummet. Det var samtidig en mere stiv og solid konstruktion, som kom til at præge bygningerne i resten af oldtiden.

Husene fra ældre bronzealder var store og velbyggede med kraftigt tømmer i væg- og tagkonstruktion. De var ca. 15-25 m lange og 6-7 m brede. Der fandtes ingen spor af stald, skillevægge eller ildsteder, hvorimod flere rummede kogegruber, dvs. jordovne til tilberedning af maden.

I yngre bronzealder var husene mindre og spinklere. Oftest var kun hullerne efter de tagbærende stolper og evt. dørstolperne bevaret. De ringe nedgravede vægstolper var bortpløjet. Husene var sjældent over 15 m lange og 5 m brede. Heller ikke i disse huse fandtes mange spor af indretningen bortset fra kogegruber, som regel i husets vestlige halvdel.

Skematisk fremstilling af udviklingen fra enkeltgård til landsby i Østskoven. a) I ældre bronzealder boede flere familier med slægtsmæssige relationer i samme hus. b) I yngre bronzealder fik hver familie sin egen bolig på bopladsen. c) I begyndelsen af jernalderen blev bofællesskabet brudt og gårdene flyttet ud i landskabet. d) Ca. 500 år senere flyttede man atter sammen i en landsby, men da som bønder med selvstændige gårde. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Bronzealderbebyggelsen i Østskoven. Hustomten i rød cirkel er markeret i skoven. Tegning: I. Stoumann, 1998.

Pløjning med ard ses på mange helleristninger, dvs. billeder indhugget i sten, i Skandinavien. Ardspor - de mørke striber på kryds og tværs - var bevaret under en gravhøj ved Andrup. Foto: I. Stoumann.

Landbruget

I bronzealderen begyndte man at holde heste som husdyr, men heste blev aldrig særlig almindelige. De var forbeholdt samfundets øverste og blev især anvendt som ridedyr. Bronzealderbønderne var fortsat kvæg- og fåreavlere. Fårets udseende ved vi bedst beskud med, for udover mælk og kød leverede fåret tillige uld til tøj. Bronzealderfåret lignede sikkert det nordiske landracefår, som stadig findes i isolerede bestande på bl.a. Gotland, Færøerne og Island.

De dyrkede marker blev bearbejdet med ard, som var en primitiv plov, der blot ridsede og løsnede jorden. Ardspor findes især bevaret i områder, der har undgået senere tiders dyrkning, f.eks. under gravhøje. Nogle fine eksempler herpå fandtes bl.a. under et par høje ved Andrup.

I bronzealderen dyrkede man betydeligt mere byg end hvede. Fundene viser også et stadig mere alsidigt agerbrug. Specialafgrøder som hirse, hvidmelet gæsefod, ærter og hestebønner kendes fra bronzealder og også havre, men kun som ukrudt i andre kornafgrøder.

- Hustomter
- Indfælgede gårde
- Informationspunkt
- ☆ Grave
- Gravhøj

Hushold og familie

Selv om der var stor forskel på antallet af huse fra ældre og yngre bronzealder, rummede de to bebyggelser omtrent samme antal kvadratmeter under tag.

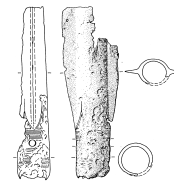
De store huse fra ældre bronzealder var måske boliger for større hushold, f.eks. flere familier med slægtsmæssige relationer og under fælles ledelse. I yngre bronzealder blev bofællesskabet brudt, og de enkelte familier fik en selvstændig bolig, men slægtens overhoved holdt stadig enhederne samlet på den gamle boplad. Først henimod jernalderens begyndelse, o. 500 f.Kr., blev også dette bopladsfællesskab brudt, og gårdene flyttede ud i landskabet.

Bønderne var især kvæg- og fåreavlere. Bronzealderfåret lignende disse gotlandske udegangsfår på Vingsted Historiske Værksted. Foto: J. Ipsen.

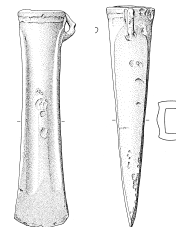
Grave

Der fandtes kun få bronzealdergrave, selv om næsten hele morænebakken blev udgravet. Flere hundrede meter vest for bebyggelsen fandtes et par urnegrave fra yngre bronzealder nedgravet under markoverfladen.

En økse (herunder) og en spydspids af bronze fandtes på Esbjerg Planteskole, Storegade 280, i midten af 1960'erne.

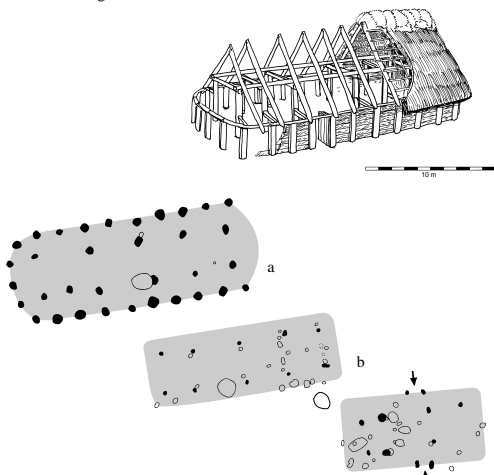
De har sikkert hørt til et samlet offerfund fra ældre bronzealder. Tegning: H. H. Steen.

Den almindeligste begravelsesform i bronzealder var ellers gravhøje. Ofte genanvendte man de gamle stenalderhøje og byggede dem større. I begyndelsen af bronzealderen blev alle begravt ubrændt, men langsomt ændredes gravskikken til fordel for ligbrænding.

I yngre bronzealder blev de brændte ben samlet i en urne eller en anden beholder, som blev sat ind i toppen af de gamle gravhøje eller på små gravpladser under flad mark som den, der blev fundet på morænebakken. Også syd for Novrup, ved Sdr. Novrupvej, fandtes en lille fladmarksgravplads med 6 brændtønsgrave.

I en urnegrav ved Sdr. Novrupvej fandtes disse to bronzearmringe fra slutningen af bronzealderen. Foto: B. Kristensen, 1996.

Grundplaner af et hus fra ældre bronzealder (hus a) og to huse fra yngre bronzealder (hus b-c) i Østskoven samt rekonstruktionstegning af hus a. Husenes stolpehuller er sortfarvede, husomrids gråtonet. Hus c var et af de ældste huse, hvor indgangene kunne spores sikkert på grund af de dybere nedgravede dørstolper (ved pilene). Hus a kan ses markeret på fundstedet i skoven. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Byg

Hirse

Hvidmelet gæsefod

GÅRDENE SPREDES

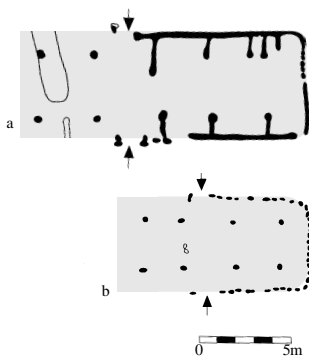
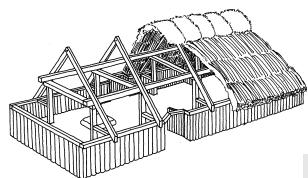
I begyndelsen af jernalderen blev bebyggelsen spredt ud over morænebakken. Et par familier flyttede deres gårde ind på jordtungens centrale del og blev boende der i de sidste århundreder op imod Kristi fødsel. En gård blev derimod liggende yderst på grusknolden, men nærmere engene ved Novrup Bæk end tidligere. I de 500 år førromersk jernalder varede, flyttede de tre gårde plads mange gange.

Gårde og huse

Husene var stadig små og spinkle, men mere velbyggede end i foregående periode. De var gerne 12-15 m lange og 5 m brede. Der var altid to indgange over for hinanden midt i huset, som derved blev delt i to rum: En stue mod vest med ildsted midt på gulvet og en stald mod øst med båse til nogle få dyr. Stald blev fra da af en fast bestanddel af gården. Til mange af gårdene hørte tillige 1-2 mindre udhuse.

Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Grundplaner af to huse fra førromersk jernalder i Østskoven. Husenes stolpehuller og væggrøfter er sortfarvede, husomrids gråtonet. Hus a kan ses markeret på fundstedet i skoven. Tegning: I. Stoumann, 2001.

Landbruget

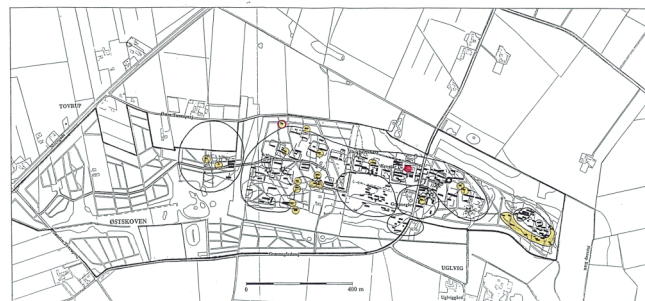
Marskdannelsen langs Vadehavskysten var nu så langt fremskreden, at græsning og høslæt i marsken fik stor betydning for egnens bønder. Mange bosatte sig helt ude på kanten af marsken for at kunne udnytte den bedst muligt. Også bønder længere borte - som dem fra Østskoven - har måske sendt deres kvæg på græs i Novrupmarsken sommeren igennem.

Gårdenes staldender tyder på, at hver bonde nu ejede sine egne dyr. Om han også havde egne marker, ved vi derimod ikke sikkert. På Esbjergene kender vi en del marksystemer fra ældre jernalder: de såkaldte digevoldingsagre, fordi markerne var omgivet af lave volde. Et sådant marksystem er bl.a. bevaret i Marbæk Plantage.

Pløjning med ard på digevoldingsagre. Markerne blev omgivet af lave volde for at hindre jordfygning og hæve jordtemperaturen. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Bebyggelsen fra førromersk jernalder i Østskoven. Hustomten i rød cirkel er markeret i skoven. Tegning: I. Stoumann, 1998.

Grave og samfund

I begyndelsen af jernalderen fik gravskikken en ny udformning. Ligbrændings-traditionen fortsatte fra yngre bronzealder, men gravene blev nu samlet på tuegravpladser, ofte anlagt nær de gamle gravhøje.

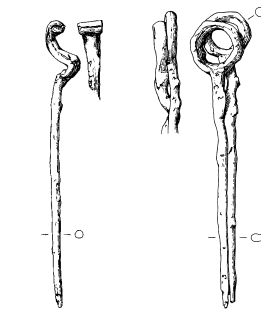
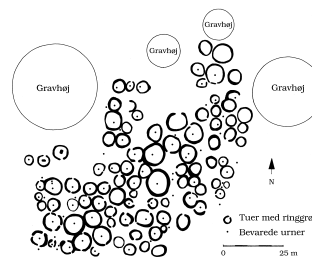
En tuegrav er en nedgravet urne dækket af en ganske lille jordhøj og omgivet af en ringformet grøft. De små tuer er som regel pløjet væk, men urner og ringgrøfter findes stadig bevaret i undergrunden. Derfor kan vi med stor sikkerhed sige, at den slags grave ikke fandtes på morænebakken. Men fra den nærmeste omegn kender vi to tuegravpladser: fra Krosgårds Mark og Veldbæk.

Gravfeltet på Krosgårds Mark kender vi kun fra tilfældigt oppløjede urner. Tuegravfeltet ved Veldbæk blev derimod undersøgt forud for plantingen af Østskoven. Det lå umiddelbart nord for jernbanen hvor motorvejen i dag skærer sig mange meter ned i terrænet. Det rummede ca. 150 grave, så måske blev bønderne fra Østskoven begravet her sammen med folk fra andre enkeltgårde i området. Tuegravpladserne var tilsyneladende fælles for de spredtliggende gårde i et større område.

De ensartede tuegrave røbede kun lidt om mennesker og samfund i den tidlige jernalder. Kun få indeholdt gravgaver og da som regel kun et par jernnåle fra dragten. Men om det virkelig var et samfund uden større sociale forskelle, kan vi ikke vide med sikkerhed.

Tuegravfeltet fra førromersk jernalder i Veldbæk lå placeret mellem gamle gravhøje fra sten- og bronzealder. Den østligste af gravhøjene er fredet og kan stadig ses på kanten af motorvejen i dag. Tegning: J. Jørgensen, 1991.

Urnere og dragtnåle af jern fra tuegravfeltet i Veldbæk. Foto: B. Kristensen. Tegning: J. Madsen

DEN FØRSTE LANDSBY

I tiden omkring Kristi fødsel skete der en væsentlig ændring i bosættelsesmønstret på Esbjergegnen: Gårdene blev flyttet sammen, og de første landsbyer opstod. Der var mange fordele ved at bo i landsbyer: Tryghed i ufredstider og fællesskab i det daglige arbejde.

På morænebakkens centrale del var der spor af den ældste landsby. Her fandtes ca. 35 hustomter af forskellig størrelse. Alle husene var dog ikke samtidige. Vi formoder, at det var de tre gårde, som tidligere fandtes på morænebakken, der nu flyttede sammen, og måske kom endnu en gård til. Landsbyen blev liggende på dette sted de næste par hundrede år, men gårdene blev jævnligt ombygget og flyttet inden for landsbyens snævre område.

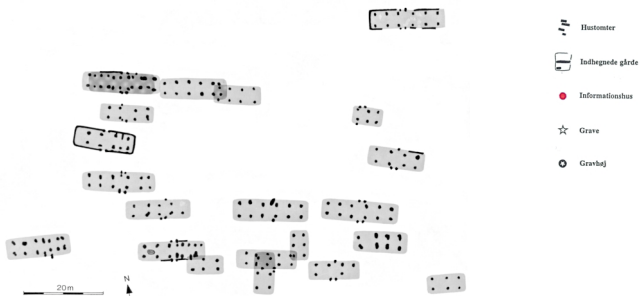
Gårde og huse

Der var fremgang for landbruget, og gårdene byggedes nu større. Langhuse på 15-20 m længde var almindelige i tiden omkring Kristi fødsel. Bredden var afpasset efter, at der skulle stå kvæg bundet op langs staldens vægge, og den var derfor stadig ca. 5 m. Indgangene lå midt i huset og adskilte boligen fra stalden. Boligen var næsten ens i alle husene. Den var et fag større end tidligere og havde nu tre i stedet for to sæt tagbærende stolper. Også stalden var som regel større. I stalden stod de tagbærende stolper ofte tættere, da de blev brugt som støtte for båseskillevægge.

Offerplads

Bønderne hentede ler til gulve, vægge og pottemageri umiddelbart nord for landsbyen. I et 30x50 m stort område fandtes mange lertagningsgruber, som var fyldt med husholdningsaffald: knuste krus, dyrekogler m.m. Midt i grubområdet lå en stor sten. Dens centrale placering sammen med den store mængde knuste krus tyder på, at området også havde en kultisk funktion. Andre steder har man fundet lignende offerpladser ved store sten, i moser o.lign. Det var vigtigt for menneskers og dyrs trivsel at stå sig godt med guderne.

Langhuse af denne type er velkendte på Esbjergegnen. De frilagte og bedre bevarede hustomter i Marbæk Plantage er fra samme tid. Her var der bevaret spor af lerklinede vægge med metertykke græstørvæge uden på. Desuden var gulve og ildsteder bevaret: Lergulv i stuen, stenbrolagt gulv i indgangen og stalden. Sidstnævnte er et egns- og tidstypisk træk langs Vadehavskysten.

Oversigtsplan af den centrale del af landsbyområdet. Husenes stolpehuller er sortfarvede, husomrids gråtonet. Selv om alle husene ikke er samtidige, viser planen tydeligt, hvor tæt husene blev bygget. Brandfaren var stor, og mange landsbyer blev forladt efter brand. Øverst i.h. ses storbondens hus, som er rekonstrueret syd for informationshuset på stedet, hvor det blev fundet. Tegning: I. Stoumann.

Jernalderlandsbyen i Guldager Plantage giver et godt indtryk af, hvordan husene så ud for 2.000 år siden. Det historiske værksted under Esbjerg Kommunes Skoletjeneste tilbyder praktisk undervisning inden for jernalderen. Foto: H. Pedersen.

Landbruget

Størrelsen af staldens båse viser, at de var beregnet til kvæg og vel også heste, hvis man ejede en sådan. Staldpladsen giver altså indblik i gårdens velstand. Stalden var afpasset efter, hvor meget kvæg bonden ejede og kunne sørge for vinterfoder til. De fleste gårde havde plads til 8-16 dyr, og kun de mest velstående havde 20-30 dyr. De øvrige husdyr, som i jernalderen også omfattede høns og gæs, klarede i højere grad sig selv.

Forkullede kornfôr i nedbrændte hustomter fortæller om oldtidens agerbrug. Her en portion byg fra den samtidige Spangshjergboplads. Foto: B. Kristensen, 1996.

Bebyggelsen fra ældre romersk jernalder i Østskoven: den ældste landsby. Hustomten i rød cirkel er det rekonstruerede hus. Tegning: I. Stoumann, 1998.

Udgravning af urnegrav i Østskoven. Ligbrænding var almindeligst på landsbyens tid. Oftest blev der blot gravet et simpelt hul i jorden til urnen og i så ringe dybde, at krukken rand som regel er bortløjet i dag. Foto: T. Meyer, 1990

Grave og samfund

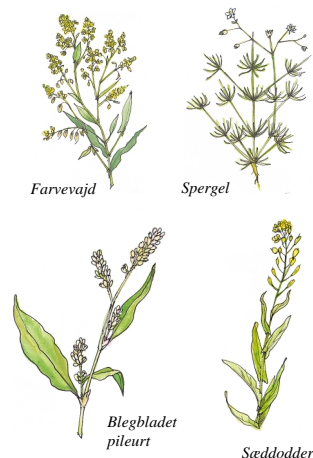
Der fandtes kun få grave, som tidsmæssigt hørte til den første landsby. Et par hundrede meter længere mod øst var et par urnegrave nedgravet under markoverfladen. De øvrige beboere må derimod være begravet uden for morænebakken.

I Esbjergområdet var ligbrænding stadig almindeligst. Men umiddelbart efter Kristi fødsel begyndte man igen at begrave de døde ubrændte. Gården og familiebruget var samfundets bærende enhed. Det gav sig udslag i gårdens udformning og også i begravelsen af de døde. Gravpladserne var normalt små med højst 10-15 begravelser. Nogle rummede både mænd, kvinder og børn, andre udelukkende mænd/drenge eller kvinder/piger. Hver gård havde tilsyneladende sin egen gravplads og nogle endda en for hvert køn.

Samtidig begynder vi at kunne spore en social deling af samfundet. Få personer fik større og rigere gravgaver end andre, og ganske få mænd fik våben med sig. Gravgaverne blev brugt til at fremhæve samfundets ledere. Bønderne fra landsbyen i Østskoven hørte tilsyneladende ikke til dette lag.

Båsene langs staldens vægge var især beregnet til kvæg, men i et par mindre båse kunne der tillige være plads til kalve eller får. Foto: Esbjerg Museum.

Nye afgrøder blev indført i begyndelsen af jernalderen. På små markstykker dyrkedes bl.a. hør og sæddodder - begge på grund af deres olieholdige frø. Endvidere farvevaid, som anvendtes til tøjfarvning på grund af et blåt farvestof i planten. Bygmarker var der dog flest af, desuden enkelte med hvede. Høstudbyttet var sikkert lavt. Herom vidner store mængder ukrudtsfrø iblandet kornfundene fra ældre jernalder. Man indsamlede næringsrige frø af f.eks. pileurt og spergel og blandede dem med brødkornet for at drøje på melet.

Tegning: J. Jørgensen, 1996.

LANDSBYEN GENNEM 500 ÅR

I resten af oldtiden lå der til stadighed en landsby på morænebakken. Men landsbyen blev ikke liggende på samme sted hele tiden. Måske brød man op for hver generation for at få bedre jord at dyrke. Man flyttede gårdene til et sted i nærheden og inddrog det gamle bosted til marker. Dyrkningen slettede dog ikke sporene af de nedgravede stolper i undergrunden. Vi fandt derfor sporene af en hel serie landsbyer, der afløste hinanden igennem 500 år.

De forskellige landsbyfaser fra yngre jernalder dækkede det meste af morænebakken i besiddelse. Der var spor af ca. et halvt hundrede store indhegnede gårde. De mange gårde skal fordeles på ca. et dusin landsbyfaser med hver fire gårde. At dette var grundenheden i landsbyen, viser en fase med fire sammenbyggede gårde.

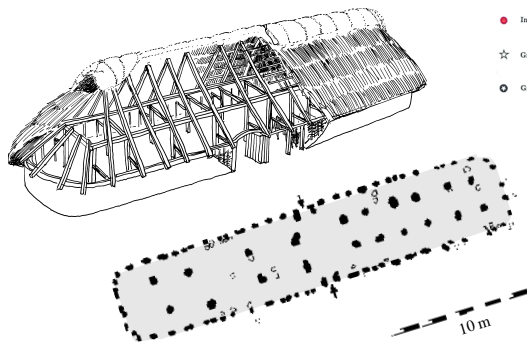
I 4.-7. århundrede tog man hele morænebakken i besiddelse. Der var spor af ca. et halvt hundrede store indhegnede gårde. De mange gårde skal fordeles på ca. et dusin landsbyfaser med hver fire gårde. At dette var grundenheden i landsbyen, viser en fase med fire sammenbyggede gårde.

Gårde og huse

I yngre jernalder havde gårdene vokseværk: Både bygninger og gårdareal blev udvidet. Hovedbygninger, dvs. langhuse, på 30-45 m længde var almindelige. De var delt i 2-3 rum: En fast boligdel nu på fire fag og en stald- og ladedel af variabel længde, afhængigt af antallet af dyr på gården.

Alle gårde blev nu indhegnet med kraftige, firkantede stolpehegn. De var gerne 40-50 m på hver led og havde én stor køreport og 1-2 mindre porte. Flere af hegnene havde halvtag på indersiden. På gårdspladsen lå som regel 1-2 mindre huse og et antal staklader, dvs. overdækkede skure. Landbruget var i udvikling, og der var behov for meget plads til vinterfoder, afgrøder, brændsel og redskaber. Vandforsyningen klarede af en brønd på gårdspladsen eller af en fællesbrønd uden for hegnene for alle landsbyens gårde.

Oldtidens gårde blev ikke liggende på samme sted hele tiden, men den nye gård blev sjældent bygget langt fra den gamle. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Grundplan og rekonstruktionstegning af et af husene fra 4.-5. århundrede. Både stuen og stalden var nu større end tidligere. I stalden i husets østende stod de tagbærende stolper tættere, så de kunne yde støtte til båseskillevæg. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

En af landsbyfaserne med fire gårde fra 4.-5. århundrede. De sammenbyggede hegn viste, at disse fire gårde var samtidige. Tegning: J. Jørgensen, 1991.

Brønd med pileflettede brøndkerne. Foto: P. Siemen, 1988.

Bebyggelsen fra yngre romersk og germansk jernalder i Østskoven. Hustomen i rød cirkel er markeret i skoven. Tegning: I. Stoumann, 1998.

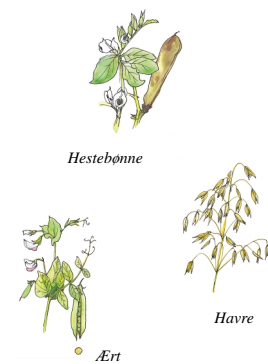
- Hustomer
- Indhegnede gårde
- Informationshus
- Grave
- Gravhøj

Landbruget

De udgravede gårde viser tydeligt, at kvægholdet blev stærkt udvidet i yngre jernalder. Gårde med plads til 20-40 dyr blev ganske almindelige. Størstedelen af bondens tid må derfor have været anvendt på kvæget. Også færeholdet var givetvis stort, men ikke så arbejdskrævende, for færene gik ude på heden året rundt.

Omkring landsbyen lå markerne, både de dyrkede og dem, der lå brak. Der var især bygmarker, men også enkelte med hvede. Desuden begyndte man at dyrke rug og havre. Der var sikkert også små jordstykker med specialafgrøder, f.eks. ærter, hestebønner, hør, sæddodder og farvevaid.

Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Sensat kegleformet brønd. Foto: P. Siemen, 1988.

Brønd med brøndkerne af lodrette træstave. Grundvandet stod stadig højt i brøndene, og brøndtræet var derfor bevaret. Foto: P. Siemen, 1988.

LANDSBYENS GRAVPLADSER

I 4. århundrede anlagde man en fælles gravplads for alle landsbyens gårde. Man placerede den længst mod øst umiddelbart før det yderste grusede næs, på bakkens sydvendte skråning. Den samtidige landsby lå da nogle hundrede meter derfra ved det smalle engstrøg mod nordvest.

Gravpladsen rummede i alt 60 jordfæstegrave, som lå tæt ved siden af hinanden på et areal, der kun målte ca. 40x40 m. Alligevel var der næsten ingen grave, der var anlagt oven i hinanden. De må altså oprindeligt have været markeret på jordoverfladen.

Jernkniv med bevaret træskaft og læderskede. Efter lerkar var knive hyppigste gravgave.
Foto: B. Kristensen, 1998.

Tre dragtnåle af bronze, såkaldte korsformede fibler, med påsiddende tøjrester fra kvindens kjole. Den store nål sad sikkert midt på brystet, mens de to små holdt blusen sammen på skuldrene. Foto: B. Kristensen, 1996.

Udgravning af grave tager tid. Med murerskeer fjernes jorden i tynde lag, så gravgaverne ikke ødelægges eller overses. Undervejs bliver gravene fotograferet og tegnet flere gange, for når udgravningen er slut, er fotos, tegninger og oldsager det eneste, der er tilbage. Foto: T. Meyer, 1990.

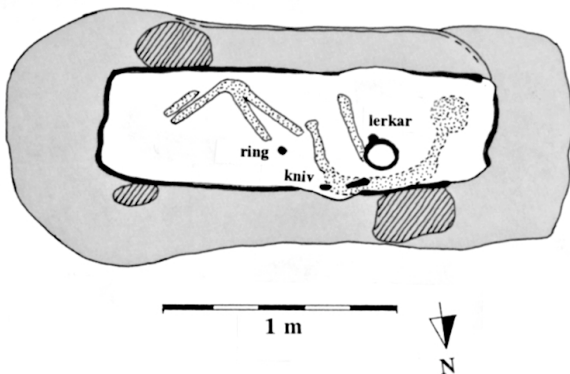
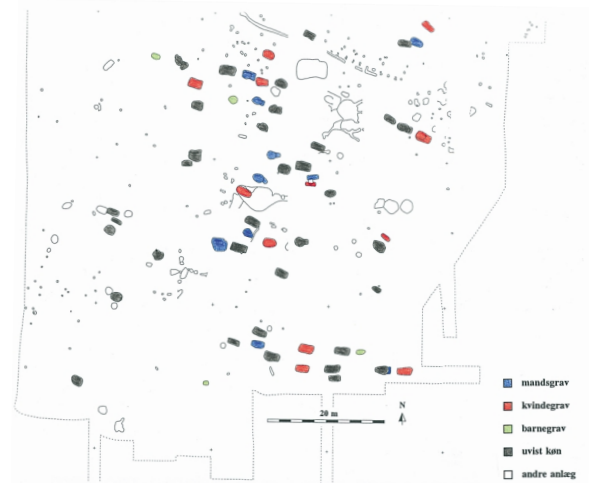

Foto og tegning af en af gravpladsens grave, antagelig en mandsgrav. Trækisten var helt formuldet, og af skelettet var der kun et svagt spor. Det viste dog tydeligt, at den døde var lagt i sovestilling med bøjede ben. Foto: P. Siemen. Tegning: I. Stoumann.

Gravene lå tydeligvis samlet i klynger på gravpladsen. Ca. 9 klynger med fra 2 til 13 grave i hver kunne udskilles, hertil få enligtliggende grave i kanten af gravfeltet. Skeletter var ikke bevaret, men da mænd og kvinder ofte fik forskellige gaver med sig, kunne vi bestemme den dodes køn i ca. 1/3 af gravene. Derimod var der kun få sikre børnegrave. Fordelingen af mænd og kvinder viser, at klyngerne rummede begge køn. Gravklyngerne repræsenterer altså sandsynligvis de enkelte gårdes gravsted på landsbyens fælles gravplads igennem et par hundrede år.

I 4.-5. århundrede var landsbyens indbygere ganske jævne bønder, så vidt vi kan skønne ud fra de medgivne gravgaver. Der var ikke store forskelle mellem de enkelte gravklynger. Lerkar til mad eller drikke fandtes i ca. 2/3 af gravene, jernknive i ca. 1/3, mens dragtnåle, bæltspænder, perlekæder, ringe og kamme var mindre hyppige.

Oversigtsplan af landsbygravpladsen fra 4.-5. århundrede. Gravene grupperer sig i klynger. Ud fra gravgaverne var det tydeligt, at klyngerne rummede både mands- og kvindegrave, børnegrave var derimod sjældnere. Klyngerne må altså være de enkelte gårdes afdeling af gravpladsen - en slags familiegavsted. Tegning: I. Stoumann, 1998.

Bæltspænde af bronze med påsiddende tøjrester. Foto: B. Kristensen, 1998.

Kun ganske få grave havde lidt rigere udstyr end de øvrige, bl.a. 4 grave med lidt småting i sølv, f.eks. et par hægter og maller af næsten moderne udseende. De få rigere grave lå også jævnt fordelt i gravklyngerne. Undersøgelser andre steder har vist, at den rigeste grav i en klynge oftest rummede den første af en generation. Døde husbonden først, fik han de rigeste gravgaver. Døde fruene derimod først, repræsenterede hun familien med hensyn til status og velstand.

Hægte og malle af sølv. Hægter og maller anvendtes bl.a. til lukning af skjortearmer. Foto: B. Kristensen, 1998.

Et udvalg af lerkar fra landsbygravpladsen. Foto: B. Kristensen, 1998.

LANDSBYENS GRAVPLADSER

Flere hundrede mennesker må have boet i de mange gårde fra yngre jernalder, men de fleste blev tilsyneladende begravet uden for morænebakken. Ved udgravningerne fandtes kun 17 spredtliggende grave fra 3. århundrede og en større gravplads med ca. 60 grave fra 4.-5. århundrede.

Udgravning af grav. I midten er et lerkar helt frigravet og lidt længere bagude stikker yderligere to frem i kanten af graven. Foto: P. Siemen.

Ligbrændingsskikken var nu helt ophørt, og alle begravelserne var ubrændte jordfæstegrave. Heri fandtes spor af træ-kister og af de døde selv. Skeletter bevarer dårligt i Vestjyllands kalkfattige jord. Men aftryk af knoglerne viste, at man oftest blev lagt i sovestilling, på højre side og med hovedet mod vest.

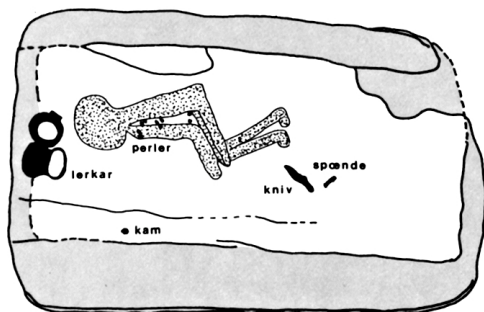
Omhuen for de døde var stor. Ved begravelsen blev familiens tilhørsforhold, rang og stand fastslået. Tøj, smykker og andre genstande blev bevidst udvalgt som symboler på den dodes placering i samfundet.

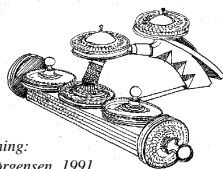
Jernkam fra den rige kvindegrav. Foto: B. Kristensen, 1998.

Ritualer ved gravlæggelsen kender vi kun lidt til. Måske blev der holdt gravmåltider på gravens rand. I hvert fald rummer gravene ofte lerkar og dyreknogler. Det er rester af den dodes proviant til rejsen til dødsriget. Også gravgaver som smykker og personlige ejendele beretter om en tro på et liv efter døden. Tegning: J. Jørgensen, 1991.

Plan af pigegrav. Det lyse område i midten er selve kisten med den døde og gravgaverne. Tegning: I. Stoumann.

Tegning: J. Jørgensen, 1991.

I midten af den rige kvindegrav lå mange smykker. Forrest t.h. ses ravperlekæden omgivet af 3 bronzenäle. Bagved ses den store sølvbroche med guldbelægning og blå glasflus, der er rekonstrueret ovenfor. Tv. kan sølvvedhængen lige anes ved siden af to store rav- og glasperler samt en bronzering. Foto: B. Kristensen, 1998.

Halskæde og armbånd af glas- og ravperler fra to pigegrave. Foto: B. Kristensen, 1998.

Gårdgravpladser fra 3. århundrede

I 3. århundrede lå landsbyen på kanten af morænebakken ved det smalle engstrøg mod syd. De samtidige grave var derimod spredt ud over hele morænebakken. De lå enten enkeltvis eller nogle få stykker sammen. Gravklyngeerne må derfor opfattes som de enkelte gårdes gravpladser ligesom i foregående periode.

Den største gruppe omfattede 10 jordfæstegrave, som lå ca. 500 m vest for landsbyen. Gravgaverne bestod oftest af 1-2 lerkar, og ca. halvdelen af gravene indeholdt tillige perlekæder af rav og glas - typisk kvindeudstyr.

En rig kvinde fra 3. århundrede

Knap 200 m nord for landsbyen fandtes en gruppe på 3 grave. En af dem - en kvindegrav - havde et rigere udstyr end de øvrige. Det fineste var en stor sølvbroche med guldbelægning og indlagte blå glasstykker - en såkaldt rosetfibul. Men også det øvrige udstyr hævdede sig over standarden: 3 dragtnåle af bronze, en kæde af 34 ravperler samt en stor turkis glasperle, en bronzering og et sølvvedhæng, hertil jernkam, kniv, pincet og 3 lerkar. De mange gravgaver og især sølvbrochen tyder på, at kvinden kom fra en af egnens mere fremtrædende familier. De store sølvbrocher blev kun båret af kvinder fra de øverste samfundslag. Mænd med en tilsvarende placering bar våben, men våbengrave fandtes ikke på morænebakken.

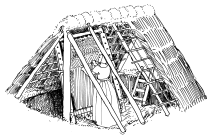
To lerkar i fodenden af en grav. Lerkarrene rummede sikkert oprindeligt grødt eller en gæret frugtvin. Foto: P. Siemen, 1988.

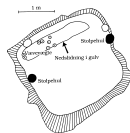
THORBJØRNS TORP

I vikingetid flyttede landsbyen hen, hvor Grønnegård nu ligger. Kun den del af landsbyen, der lå øst for Grønnegårdsvej, kunne derfor undersøges. Her fandtes dele af 12 typiske vikingetidshuse med buede langvægge og desuden 8 grubehuse, dvs. nedgravede hytter. Der var både store og små langhuse i flere byggefaser. Landsbyen må derfor have ligget der i længere tid. Der blev udgravet dele af 1-2 gårde, men vi formoder, der stadig var 4 gårde i landsbyen.

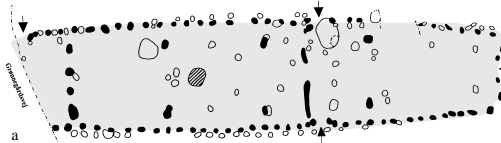
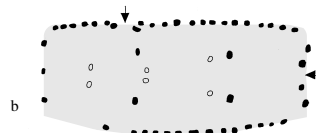
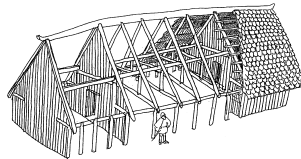
Ca. 500 m vest for landsbyen blev der fundet endnu et vikingetidshus. Der var kun en enkelt byggefase i dette hus, som derfor ikke har eksisteret så længe som landsbyen. En af bønderne flyttede altså sin gård ud af landsbyen i den retning, hvor midaldernes Tovrup senere kom til at ligge. At bonden hed Thorbjørn er vores gæt, for stedet kom til at hedde Thorbjørns Torp, dvs. udflytterbebyggelsen hvoraf navnet Tovrup stammer. Gravpladsen til vikingetidslandsbyen fandtes derimod ikke på morænebakken.

Grubehuse. Små nedgravede hytter blev almindelige på gårdene i yngre jernalder og vikingetid. De blev anvendt til vævning eller andre håndværk. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Grundplaner af to af vikingetidslandsbyens huse - en hovedbygning (hus a) og et udhus (hus b). Rekonstruktionstegning af hus b, som kan ses markeret på fundstedet i skoven. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

0 5m

Gårde og huse

Vikingetidens gård var større og bestod af flere bygninger end tidligere. De meget store huse på 30-50 m længde var altid gårdens hovedbygning. Omkring denne lå en række mindre langhuse og grubehuse, gårdens udbygninger. Der var nu ikke længere hegn omkring hver gård.

I vikingetid byggede man stadig huse på traditionel vis med lerklinede vægge og

stråtag båret af to rækker tagbærende stolper. Både konstruktioner og tømmerbehandling var dog forbedret, og vikingetidshusene fremtræder som nogle af de største, mest regelmæssige og solide af oldtidens huse.

Der var mange krumme linier i husene. Vægge og tagryg buede udad, kun gavlene var lige. Husene blev altså bredest på midten, og netop her var stuen altid place-

ret i hovedbygningen. Stuen bestod oftest af to fag med ildsted midt på gulvet. Til begge sider lå mange andre større og mindre rum. Der er sjældent spor af, hvad de blev brugt til, men stald, lade, bryggers, brønderum, spisekammer, værksted er muligheder. Der kunne være op til seks indgange i de store huse, fire i langvæggene og to i gavlene.

Bebyggelsen fra vikingetid i Østskoven. Hustommen i rød cirkel er markeret i skoven. Tegning: I. Stoumann, 1998.

- Husotter
- Indbegnede glide
- Informationshus
- Grave
- Gravhøj

Landbruget

Af gårdens husdyr var kvæg og får stadig de vigtigste. Det er vanskeligt at vurdere dyreholdets størrelse, da båseskillevæggene ikke længere blev funderet så dybt i jorden og derfor sjældent er bevaret, i hvert fald på Esbjergene. Ved Vorbasse er der dog fundet gårde med plads til omkring 100 dyr. Så meget kvæg blev næppe holdt til eget forbrug, men var beregnet for et større marked. Tykke gødningslag i vikingetidens Ribe tyder da også på, at okser var et vigtigt element i byens handel.

Træsøpade med jernskær. I vikingetid indførtes nye, forbedrede landbrugsredskaber. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

I vikingetid indførtes nye, forbedrede redskaber, som gjorde markarbejdet lettere og mere effektivt. Spader, hakker og ard fik jernskær og arden tillige muldfjæl, som vendte jorden rundt. Også de ældste harver kendes fra denne tid. Byg var stadig almindeligste kornsort, men vinterrug fik efterhånden større betydning. Det betød, at det tunge markarbejde blev fordelt på forår og efterår. Også en plante som spindehør blev formentlig dyrket på hver eneste gård. En stadig større del af tøjet, især skjorter og underkjoler, blev fremstillet af lærred.

Almindelig hør

Opførelse af vikingehal på Ribe Vikingecenter ved Lustrup. Foto: B. Kristensen, 1996.

Vikingetidens klædedragt. Forrest ses overlæssens fine, farvestrålende tøj, bagest bondestandens mere praktisk betonedne tøj. Især skjorter og underkjoler (særke) blevet syet af hør/lærred, resten af uldstoffer i forskellig kvalitet. Tegning: J. Jørgensen, 1991.

Tidlig middelalder: 1050-1300

TOVRUP NEDLÆGGES

Den sidste landsbyflytning skete i tidlig middelalder. Bebyggelsen blev flyttet helt ind til roden af morænebakken, forbi Thorbjørns gård som gav navn til Tovrup landsbyen. Stedet er tæt på den bebyggelse ved Storegade, som stadig hedder Tovrup.

Også i middelalderlandsbyen fandtes stolpehuller, gruber, grøfter og brønde. En del af landsbyen ligger stadig udgravet nord for Østskoven, så vi har ikke et fuldstændigt billede af middelalderens Tovrup.

Dele af 7 gårde blev undersøgt, men alle 7 eksisterede ikke på samme tid. Man flyttede stadig rundt på gårdene inden for landsbyens snævre område. I nogle gårde var der helt op til fem byggefaser, så landsbyen må have ligget der mindst et par hundrede år. De fundne potteskår viser, at den må være nedlagt i slutningen af 1200-tallet. Dermed sluttede mere end 3.000 års bosættelse på morænebakken.

Hvorfor landsbyen blev nedlagt og bønderne flyttede bort, ved vi ikke. Landbrugs-kriser, ufred og pest kan have medvirket til beslutningen. Hvor man flyttede hen, kan kun blive et gæt. Måske rykkede man sammen i nabolandsbyerne Novrup og Veldbæk, som overlevede middelalderens kriser og fortsat eksisterer i dag.

Ladebygningen fra 1600-tallet på Tystrup Præstegård ved Christiansfeld er et levende eksempel på, hvordan middelalderens huse så ud. Foto: B. Kristensen, 1991.

Landbruget

Fra tidlig middelalder har vi skriftlige kilder, som belyser landbrugsproduktionen. Talrige dokumenter handler om enge og præcisering af deres ejerskab. Engene var tydeligvis individuelt ejede, og det var husdyrene som bragte penge til huse.

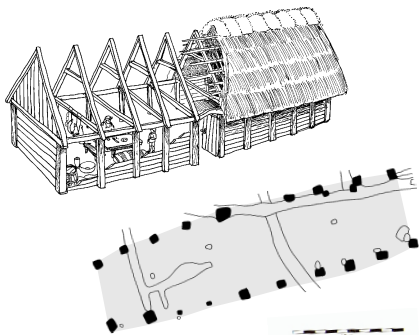
Sandsynligvis tog hesteavl en voldsomt opsving i 11-1300-tallet. Ridderstanden i hele Europa havde brug for gode heste. Egnens herremænd og bønder deltog givetvis i dette marked. Omkring 1230 blev der eksporteret 8.400 heste om året alene fra Ribe. Fra midten af 1300-tallet svingede efterspørgslen over mod kødkvæg, og 100 år senere opstod et virkeligt internationalt oksemarked i Ribe.

Egnens bønder avlede naturligvis også korn til eget forbrug og de pligtige afgifter. Rugavlen var blevet vigtigst, dernæst byg og sidst havre. Til vinterrugen pløjedes jorden op i rygge, såkaldte højryggede agre, så renderne imellem dem kunne lede vandet bort i vintertiden. Til dette formål indførtes en helt ny plovtype: den store, tunge hjulplov, der kunne vende mulden og pløje gødningen ned. Kornproduktionen lettedes også gennem andre teknologiske fremskridt: en ny type segl til høstning, plejle til tærskning og vandmøller til maling af kornet.

Bebyggelsen fra tidlig middelalder i Østskoven: Tovrup landsbyen. Hus-tomten i rød cirkel er markeret i skoven. Tegning: I. Stoumann, 1998.

Grundplan og rekonstruktion af middelalderligt stuehus fra gård 2 i Tovrup-landsbyen. Tegning: J. Jørgensen, 1996

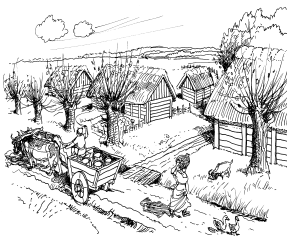

En toftgrænse kan endnu ses som en kratbevokset jordvold omkring den gamle præstegård i Allerup. Foto: P. Siemen.

Gårde og tofter

I middelalderlandsbyerne finder vi altid et stort antal grøfter, som rammer de enkelte gårde ind. Grøfterne og oprindeligt også lave volde af den opkastede jord dannede rammen om gårdtofterne i stil med de hegn, som var almindelige i jernalderen.

Tofterne var gårdenes særjord, hvorpå bygningerne lå, i modsætning til bymarken og gadejorden, forten, som var fælles. Tofternes størrelse angav gårdenes velstand og var grundlaget for deres beskatning. Samtidig var tofternes størrelse og deres beliggenhed i landsbyen nøglen til fordeling af gårdenes brugsandel af bymarken. Dette administrative system, som må være indført i tidlig middelalder, var en af årsagerne til, at de hyppige landsbyflytninger ophørte. De fleste af vore nuværende landsbyer har derfor ligget på samme sted siden middelalderen, hvis de da ikke blev nedlagt som Tovrup.

Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Hjulploven blev sammen med vinterrug almindelig i middelalderen. Men også den lettere ardplow, som ses her, blev forbedret med hjul og jernskær. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Oversigtsplan af den udgravede del af middelalderlandsbyen. Hovedbygningen (det store hus) i gård 2 kan ses markeret på fundstedet i skoven. Tegning: P. Siemen/I. Stoumann.

TOVRUP LIGGER ØDE - NYBYGGERE PÅ HEDEN

Efter landsbyens nedlæggelse i 1200-tallet kan vi kun glimtvis følge Tovrup gennem de skriftlige kilder.

I 1637 blev jorden på Tovrup Mark omfordelt mellem bønder i Novrup, Veldbæk og på Uglvigsgård. Nyopmålingen foregik ved afskridning af markerne. Tegning: J. Jørgensen, 1996.

Tovrup ligger øde

I 1562 omtales Tovrup for første gang, men kaldes da Thubdrup Mark. Stedet betegnes som øde, dvs. uden gårde, og var som det meste af Jerne sogn ejet af kongen og hørte under Riberhus gods. Det gjorde det fortsat i 1566, hvor Frederik II måtte sætte alt sit gods i Jerne sogn i pant for et lån fra sin lensmand Axel Viffert på Riberhus, herunder noget jord på Thubdrup Mark, som hørte under to gårde i Vognsbøl. Tovrup lå altså nok øde, men blev dyrket af andre gårde i sognet.

I 1870 var morænebakken mellem Tovrup og Uglvig igen bebygget og opdyrket.

I kilder fra 1600-tallet får vi lidt bedre besked om, hvem der havde jord i Tovrup. En sag om uenighed om nogle dyrkede agre på Tovrup Mark blev den 7. marts 1637 afgjort på Skads herredsting. Det besluttedes da, at „skifte Tovrup Mark imellem de 2 gårde i Novrup og de 2 gårde i Veldbæk og Uglvigsgård, som haver lod og del ud i forne Tovrup Mark.“ Efterfølgende får vi at vide, at det drejede sig om Bennedsgård og Vestergård i Novrup, om Niels Lambertsens og Christens Hansens gård i Veldbæk, samt den allerede nævnte Uglvigsgård. Den centrale del af morænebakken blev altså fortsat dyrket.

Nybyggere på heden

Først i løbet af 1800-tallet begyndte der igen at komme bebyggelse på den langstrakte morænebakke. Dyrkningen var da forlængst opgivet, og de gamle agre lå hen i lynchede.

I årene fra 1825-34 kom der imidlertid gang i hedeopdyrkningen. Fem parceller blev udstykket til husmandsbrug, og stedet kaldtes i 1834 for Tovrup Torp. I 1850'erne kom yderligere fire huse og to gårde til, ligesom der var bygget fattighus omkring 1840. Den ene gård var opstået ved, at en søn og en datter fra to af Novrups gamle familier havde fået de to gårdes hedeletter ved giftemålet.

Afstanden var ellers stor mellem de velbærgede bønder i det gamle Novrup og nybyggerne i Tovrup. Vilkårerne afspejles tydeligt i folketællingslisterne fra midten af 1800-tallet. I Novrup var de næsten alle bønder, mens de i Tovrup var opført som daglejere, væversker, enker, skræddere, mure, søfolk og husmænd med plejebørn på fattigvæsenets regning.

Også i dette århundrede var Tovrup bierhvervenes samfund. Fra omkring 1940 blev det vigtigste bierhverv dog gartneriet, der nød godt af Esbjergs nærhed. Og gartneriet præger fortsat området nord for Østskoven.

Folketællingsliste fra Tovrup, 1801. Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

Folketællingsliste fra Tovrup, 1845. De to folketællingslister illustrerer tydeligt at husmandsudstykningsne og fattighuset i Tovrup bevirkede en stærk tilflytning af borgere fra samfundets nederste sociale lag. Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

Gården Storegade 280, ca. 1915. Nu Esbjerg Planteskole. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

Ejendommen Storegade 308, nu nedrevet. I den ene ende af huset var der kombineret slik-, tobaks-, cykel- og trækoforretning. Foto: Esbjerg Museum, 1982.

Postkort fra Tovrup, købmandsbutik. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

Abelone og Hans Stokholms guldbryllup i Tovrup den 19. juni 1916. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

Gården på Grønnegårdsvej 23 i begyndelsen af århundredet, nu nedrevet. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

Jordemoderboligen i Tovrup, Storegade 300, nu nedrevet. Fra venstre går Hans Pedersen, garmer Niels Pedersen, Gyde M. Pedersen, en hushjælp samt distriktsjordemoder Lene Pedersen. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

